

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

С.М. Скуріхін

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри військової підготовки
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Постановка проблеми. Збройні Сили України, сьогодні, знаходяться на етапі реформування. Будь-яка соціальна структура, у тому числі і Збройні Сили у такі періоди зазнають серйозних потрясінь. Руйнуються існуючі соціальні зв'язки, скорочення Збройних Сил призводить до напруженості у військових колективах, витка правопорушень і зрештою – до зниження рівня боєготовності армії. Тому актуалізуються питання, пов'язані із зміцненням законності і правопорядку в Збройних Силах України, з визначенням шляхів подолання негативних аспектів періоду реформування. Готовність до вирішення цих питань часто буває пов'язана з рівнем правосвідомості військовослужбовців. Тому питання, пов'язані з визначенням особливостей правосвідомості військовослужбовців здобувають теоретичну й практичну значимість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема правосвідомості присвячено досить багато наукових праць. Особливо інтенсивно ця проблематика розроблялася у 70-х рр. ХХ ст. Насамперед хотілося б виокремити роботи: «Правосвідомість як форма суспільної свідомості» І. Є. Фарбера, «Соціалістична правосвідомість і законність» О. А. Лукашевої, «Соціалістична правосвідомість і радянська правотворчість» Є. В. Назаренко. Нині в Україні також приділяється велика увага вивченню правосвідомості. Так, у 2009 р. колективом авторів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» здійснено комплексне дослідження питань правосвідомості і правової культури. Однак вивченню правосвідомості військовослужбовців в Україні приділяється недостатньо уваги.

Мета статті полягає в аналізі особливостей правосвідомості військовослужбовців Збройних Сил України.

Основні результати дослідження. Духовність людини становить фундамент правопорядку. Правосвідомість, разом з політичною свідомістю, мораллю, наукою, мистецтвом, філософією тощо є одним із способів духовного освоєння дійсності. Під правосвідомістю зазвичай розуміють сукупність поглядів, ідей, уявлень, переконань, настроїв, емоцій, почуттів людей стосовно

права і його ролі в соціальному житті. Правосвідомість розглядають як ставлення суб'єктів не лише до діючого права, але також до «минулого і бажаного права» [1, с. 733]. Більш того, на думку С. І. Максимова, у правосвідомості домінує в першу чергу детермінація майбутнім (бажаним станом, деякою безумовною метою) [2, с. 149]. «Бажане право», при цьому, є способом найбільш оптимального, з точки зору людини, врегулювання правом значущих для нього стосунків. Таким чином, правосвідомість – це феномен, який поєднує раціональні й нераціональні компоненти.

По суб'єктах розрізняють індивідуальну, групову і суспільну правосвідомість. Специфічну соціальну групу становлять військовослужбовці. При цьому, правосвідомість військовослужбовців можна уявити як систему знань, емоційно-чуттєвих і вольових станів, а також ціннісних орієнтацій, які виражають ставлення військовослужбовців до діючого права, законодавчо закріплених вимог і приписів їх службово-бойової і загальногромадянської діяльності [3, с. 54].

Залежно від рівня і глибини відбиття правової дійсності виокремлюють такі види правосвідомості: повсякденна, професійна, наукова. Проте, в роботах Ю.М. Оборотова [4, с. 57], О.Ф. Скакун [1, с. 740], А.Ф. Крижановського [5, с. 34–38] виокремлюється й обґрунтовується існування компетентного рівня правосвідомості, властивого, передусім, державним службовцям. Насправді, це Є. В. Назаренко зазначала, що «...правосвідомість службовців державного апарату є особливим видом правосвідомості що формується в практиці реалізації права, в якій державні службовці беруть участь як професіонали, наділені особливими для цього повноваженнями» [6, с. 122]. Професійна діяльність, при цьому, виступає як «важливий чинник «кодування» людських відчуттів, завдяки чому сприйняття стає вибіркоким і реагує на ті об'єкти, які пов'язані з цією діяльністю» [1, с. 38]. У зв'язку з цим, по глибини відбиття правової дійсності правосвідомість слід розмежовувати на повсякденну, компетентну, професійну і наукову.

Повсякденна правосвідомість характеризує соціальну практику як емпіричну діяльність, у процесі якої виражається суб'єктивне ставлення людей до діючого права. Воно формується на базі повсякденного життя під час власної діяльності індивіда або соціальної групи. Кожна людина, так або інакше, стикається з правовими нормами: певні відомості отримує із засобів масової інформації, читаючи пресу або спеціальну літературу, спостерігаючи за діяльністю правотворчих або правоохоронних органів, самостійно беручи участь у правовідносинах. Роль чуттєвого й емоційного при цьому дуже велика, оскільки первинне ставлення до права, законності і правопорядку складається на стихійному рівні і виражається у почуттях та емоціях. Для людей із цим рівнем правосвідомості характерним є знання основ, загальних принципів організації суспільства. Проте разом з правильними можуть уживатися й помилкові погляди й уявлення про юридичні явища. Повсякденна правосвідомість є більш поширеною, оскільки основна маса населення не має спеціальної юридичної освіти і в той же час вона має обмежений характер, тому що уявлення про право знаходяться у рамках повсякденного досвіду людини [7, с. 384–385].

У Збройних Силах України повсякденний рівень правосвідомості при-таманний рядовому і сержантському складу. Повсякденна правосвідомість передбачає відображення військовослужбовцями правових явищ при зіткненні з правом у процесі військового життя і діяльності. Воно органічно пов'язане з безпосередньою повсякденною практикою реалізації права цією категорією військовослужбовців, їх емпіричним досвідом, тому має обмежений характер.

Уявлення про право у цих військовослужбовців обмежується знаннями окремих положень військового законодавства, що безпосередньо регулюють їх діяльність і взаємовідносини з іншими військовослужбовцями. Роль чуттєвого у їх правосвідомості є дуже великою. Первинне ставлення до законності і правопорядку в армійському середовищі виникає на стихійному рівні і виражається у почуттях, емоціях. Уявлення про право знаходить своє віддзеркалення в солдатському фольклорі, що часто розкриває негативні сторони армійського життя (наприклад: «Де права сила – безсиле право»; «Командир завжди правий, навіть якщо він не правий»; «Правий той, у кого більше прав»; прагнення командирів навести в підрозділі статутний порядок сприймається в солдатському середовищі як «закручування гайок», замах на їх «свободу» – «Краще при «дідівщині», ніж при «установі» тощо). Дефекти правосвідомості військовослужбовців рядового і сержантського складу часто породжують нестатутні взаємовідносини і можуть призводити до правопорушень, у тому числі до злочинів. Вирішенню цієї проблеми має бути приділена особлива увага на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України.

Особливістю професійної правосвідомості є стійке знання правових норм, специфічних юридичних процедур тощо. Це правосвідомість людей, що мають юридичну освіту і включені в юридичну діяльність: суддів, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів тощо. Професійна правосвідомість юриста «визначається не лише досконалим знанням необхідних юридичних норм, якістю правових знань у цілому, але й ставленням до права як до цінності, як до ефективного засобу регулювання суспільних відносин» [8, с. 16]. На жаль, професійній свідомості властиві спотворення і деформації. Наприклад, «обвинувальний» ухил характерний працівникам прокуратури, слідчим органів МВС, «виправдувальний» – адвокатам, існує також проблема бюрократизму, черствості і байдужого ставлення до людської біди тощо [9, с. 619].

Професійна правосвідомість у Збройних Силах України є властивою офіцерам, що мають юридичну освіту і практикують у галузі права. До військових звань офіцерів юридичних служб, відділів дізнання Військової служби правопорядку, військових прокуратур додається спеціальна приставка «юстиції» [10] (наприклад, лейтенант юстиції, полковник юстиції). Професійна правосвідомість військовослужбовців є складним взаємозв'язком раціональних і чуттєвих компонентів. Раціональні компоненти займають при цьому головне місце і відрізняються системністю і конкретністю. Вони включають професійні юридичні навички, уміння користуватися юридичним інструментарієм у правозастосовній діяльності. Тут потрібна не мінімальна сума знань про правові явища, а глибоке знання військового законодавства і практики його застосу-

вання. Слід також зазначити, що правосвідомість цієї категорії військовослужбовців, у зв'язку із цим, має бути жорстко пов'язана з правовими приписами.

Раціональні компоненти професійної правосвідомості знаходяться у тісній взаємодії з емоціями, настроями, звичками, почуттями. Чуттєвий рівень правосвідомості ґрунтується на переживаннях офіцера-юриста з приводу тих або інших правових явищ. Чуттєва сторона щодо раціональної має підпорядковане значення, оскільки правові почуття, переживання є результатом юридичної практики. При зіткненні з конкретними юридичними нормами у свідомості індивіда відбиваються емоції, пов'язані з проблемами реалізації цих норм.

У процесі юридичної практики офіцери-юристи постійно розширюють обсяг правових знань, підвищують їх рівень. «У результаті у них з'являються пізнавальні судження, пов'язані не лише з формуванням стабільних, стійких оцінок права як надійного регулятивного засобу, але і з становленням зразків належної правомірної поведінки, що знаходить чітке віддзеркалення у правосвідомості» [8, с. 17]. Цими зразками вони керуються у своїй подальшій діяльності.

Наукова правосвідомість, на відміну від професійної, жорстко не визначена існуючими правовими нормами, не прив'язана до них. Наукові правові погляди є результатом діяльності ідеологів, філософів, учених-правознавців. Саме вони бачать і обґрунтовують перспективи розвитку як правової системи в цілому, так і окремих її елементів. Їх погляди знаходять свій прояв у конкретних поняттях, категоріях, правових ідеях, концепціях, що відбивають правові явища на абсолютно іншому, значно глибшому рівні. Науковій правосвідомості в сучасному суспільстві має належати головна роль у визначенні шляхів розвитку права і законодавства.

Носіями і генераторами наукового рівня правосвідомості в армії є учні-правознавці, що присвятили себе Збройним Силам України. Правосвідомість цієї категорії військовослужбовців характеризується високим рівнем відбиття правової дійсності, глибоким проникненням у сутність правових явищ. Військовослужбовці, що займаються науковою діяльністю у галузі права, розробляють, узагальнюють і систематизують правові ідеї з метою пояснення правової практики в армії, сприяють удосконаленню військового законодавства.

Для осіб, що мають компетентну правосвідомість, визначальним чинником є їхня компетенція, яку даний суб'єкт повинен реалізувати в системі соціальних відносин. Компетентна правосвідомість від повсякденної відрізняється правовою інформованістю у конкретній сфері та умінням застосовувати ці знання при здійсненні своєї компетенції [4, с. 57].

Компетентна правосвідомість у Збройних Силах України є властивою всьому офіцерському складу (за винятком осіб, що мають юридичну освіту і практикують у галузі права). Цей вид правосвідомості відрізняє високий рівень інформованості його носіїв у сфері оборони держави й управління Збройними Силами України. Компетентна правосвідомість офіцерів включає правові знання, емоційно-почуттєві і вольові стани, а також ціннісні орієнта-

ції, що виражають ставлення офіцерського складу до діючого права й успішного здійснення ними професійної діяльності.

Особливості правосвідомості офіцерів зумовлені наявністю двох специфічних ознак. По-перше – це спеціальний суб'єкт. Носієм компетентної правосвідомості у Збройних Силах України є громадяни України у віці від 21 до 60 років, що мають відповідну військово освіту і військово звання молодшого, старшого або вищого офіцерського складу. У своїй більшості це особи чоловічої статі. Їх діяльність пов'язана з озброєним захистом держави, в умовах, часто пов'язаних із ризиком для життя; високими емоційними і фізичними навантаженнями; певними побутовими незручностями; обмеженнями щодо вільного пересування й використання особистого часу; наявністю специфічних криміногенних і анти криміногенних чинників, які відсутні в суспільстві, тощо. Самюель Хантінгтон так позначив основне призначення офіцерів у збройних силах: «1) формування, оснащення і бойова підготовка особового складу; 2) планування операцій; 3) проведення операцій. Тобто управління операціями й особовим складом при виконанні основної функції – застосування сили» [11, с. 11]. До особливого уміння офіцера, що визначає його специфіку, С. Хантінгтон зараховує «уміння управляти агресією» [11, с. 12]. Саме ці аспекти дозволяють відмежувати правосвідомість офіцерського складу від правосвідомості військовослужбовців інших категорій військовослужбовців.

Другою ознакою правосвідомості офіцерського складу є спеціальний об'єкт відображення, який являє собою особливості нормативно-правового регулювання у сфері оборони держави і функціонування Збройних Сил України. Наявність владних повноважень, закріплених нормами військового права, обов'язок віддавати накази в межах своєї компетенції, що мають юридичний зміст і значення, і вимагати їх виконання впливають на формування правової свідомості офіцерського складу.

Компетентну правосвідомість офіцерського складу Збройних Сил України, як правосвідомість соціальної групи, можна розглядати на різних рівнях. Окрім загальних особливостей, властивих усьому офіцерському корпусу без виключення, є видимими окремі специфічні риси правосвідомості офіцерів, що належать до різних видів і навіть родів військ Збройних Сил України. Вплив на правосвідомість у цьому випадку опосередковано здійснюють правові традиції, що склалися. Крістофер Дандекер у роботі «Військова культура і стратегічна миротворчість» зазначає: «...військовослужбовці сухопутних сил вимушені входити у безпосереднє зіткнення із противником і знищувати його на значно менших дистанціях, ніж інші роди військ. Ударні підрозділи сухопутних сил повинні виконувати широке коло завдань у недружній обстановці, що змінюється. На флоті особливості функціонування бойового корабля й умови ведення бойових дій на морі сприяють тісному об'єднанню екіпажа. У той же час життя моряків поза службою не так регламентоване, як у військовослужбовців сухопутних сил. Це особливо проявляється, наприклад, в англійській армії через полковий принцип її організації, де кожен полк має своєрідні «племінні» традиції» [12, с. 14–15].

На формування правосвідомості офіцерського складу можуть впливати й особливості мікроколективу (робочої групи офіцерів). Робоча група офіцерів є специфічною спільністю військовослужбовців, об'єднаних спільною діяльністю щодо захисту держави. До первинних ознак робочої групи офіцерів можна зарахувати: єдність основних інтересів і моральних принципів; єдність завдань, цілей і процесу діяльності; систему соціально-психологічних і правових явищ, сформованих на основі різних форм комунікації офіцерського складу, що об'єднує їх в єдиний соціальний організм [13, с. 42–43].

Структура робочої групи офіцерів розглядається на двох рівнях – формальному і неформальному. Якщо формальна структура пов'язана з правовим статусом членів групи, службовими відносинами підлеглості і старшинства, то неформальна структура будується на підставі відносин, зумовлених соціально-психологічними особливостями членів колективу.

У робочій групі офіцерів діалектично об'єднано два компоненти – матеріальний і духовний. Матеріальний компонент становлять конкретні індивіди, духовний – ідеологічні і психологічні складові [13, с. 42]. Раціональні, ідеологічні сторони правосвідомості офіцерів мають домінуюче значення щодо правової психології. Хоча емоційні, чуттєві компоненти правосвідомості офіцерів мають підпорядковане значення, позитивні правові переживання створюють сприятливу обстановку для правозастосовної діяльності офіцерів й у поєднанні із спеціалізованими знаннями сприяють вибору найбільш оптимального рішення у рамках правових приписів. До позитивних психологічних компонентів правосвідомості офіцерського складу належать, передусім, почуття схвалення і задоволення чинним військовим законодавством і практикою його застосування, що склалася, віра в їх справедливість; нетерпимість до порушення суб'єктивних прав військовослужбовців, невиконання ними юридичних обов'язків; стійка звичка безумовно виконувати приписи правових норм.

Висновок. У результаті проведеного аналізу, правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України, можна уявити як систему знань, емоційно-чуттєвих і вольових станів, а також ціннісних орієнтацій, які виражають ставлення військовослужбовців до діючого права, законодавчо закріплених вимог і приписів їх службово-бойової і загальногромадянської діяльності. Залежно від глибини відбиття правової дійсності її слід розмежовувати на повсякденну, компетентну, професійну і наукову. Кожен з цих рівнів правосвідомості має особливі риси та різний обсяг раціональних і чуттєвих компонентів у власній структурі.

СПИСОК ВКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
2. Максимов С.И. Правосознание: философско-правовое осмысление / С.И. Максимов // Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 52. – С. 148–155.
3. Мороз Р.В. О правовом инфантилизме и правовом нигилизме военнослужащих / Р.В. Мороз // Право в Вооруженных Силах. – 2004. – № 4. – С. 54–58.

4. *Оборотов Ю.Н.* Теория государства и права (прагматический курс) / Ю.Н. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – 184 с.
5. *Крижановський А.Ф.* Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми / А.Ф. Крижановський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2001. – № 11. – С. 34–38.
6. *Назаренко Е.В.* Социалистическое правосознание и советское правотворчество / Е.В. Назаренко. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1968. – 188 с.
7. *Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов* / [Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.]; под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.
8. *Баранов П.П.* Правовая психология курсантов вузов МВД России: монография / П.П. Баранов, Л.В. Мещерякова. – Ростов-на/Д. : РЮИ МВД России, 2001. – 168 с.
9. *Теория государства и права: Курс лекций* / [М.И. Байтин, В.В. Борисов, Ф.А. Григорьев и др.]; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юрист, 2001. – 776 с.
10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р., з подальшими доповненнями та змінами // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
11. *Huntington S.* Officership as a Profession. The Soldier and the State / Samuel Huntington. – Cambridge, MA: Harvard/Belknap, 1985. – P. 7–18.
12. *Дандекер К.* Военная культура и стратегическое миротворчество / Кристофер Дандекер // Воины в миротворческих операциях / [под ред. Джинн Каллаган, Матиаса Шенборна]. – М. : Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитар. исслед., 2003. – С. 11–31.
13. *Социология права: Учебник* / [В.М. Сырых, В.Н. Зенков, В.В. Глазырин и др.]; под ред. проф. В.М. Сырых. – М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 2004. – 464 с.

Скуріхін С.М. Правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України: поняття та особливості

У статті проаналізовано особливості правосвідомості військовослужбовців Збройних Сил України. Правосвідомість військовослужбовців залежно від глибини відбиття правової дійсності слід розмежовувати на повсякденну, компетентну, професійну і наукову. Кожен з цих рівнів правосвідомості має особливі риси та різний обсяг раціональних і чуттєвих компонентів.

Ключові слова: правосвідомість, правосвідомість військовослужбовців, компетентна правосвідомість офіцерів.

Скурихин С.Н. Правосознание военнослужащих Вооруженных Сил Украины: понятие и особенности

В статье проведен анализ особенностей правосознания военнослужащих Вооруженных Сил Украины. Правосознание военнослужащих в зависимости от глубины отражения правовой действительности следует разграничивать на повседневное, компетентное, профессиональное и научное. Каждый из этих уровней правосознания имеет особые черты и разный объем рациональных и чувственных компонентов.

Ключевые слова: правосознание, правосознание военнослужащих, компетентное правосознание офицеров.

Skurikhin S. N. Consciousness of law of the military personnel of Armed Forces of Ukraine: concept and features

In the article the analysis of features of consciousness of law of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine is carried out. The consciousness of law of the military personnel depending on depth of reflection of legal reality should be differentiated on daily, competent, professional and scientific. Each of these levels of consciousness of law has special features and different volume of rational and sensual components.

Key words: *consciousness of law, consciousness of law of the military personnel, competent consciousness of law of officers.*

Стаття надійшла до редакції 03.03.2014.